

DURO BASLER

Bosanska crkva za vladavine bana Kulina

Događaji koji prate Kulinovo banovanje u Bosni predstavljaju u mnogočemu prekretnicu i začetak novih odnosa sa susjednim zemljama. Škrti pisani izvori iz tog doba ne dozvoljavaju da se srži tih zbivanja prate opširnim opisima, čime bi množina riječi dala možda dostojniji okvir njihovom značaju. No, i sa onoliko podataka sa koliko raspoložimo, možemo zaključiti da je u posljednja dva decenija XII, i u početku XIII stoljeća, bio zacrtan politički kurs kojim će se Bosna usmjeriti za sve vrijeme samostalnosti, do uništenja kraljevine 1463. godine.

Ovo razdoblje može se promatrati sa više aspekata. Jedan od njih su problemi vezani za bosansku crkvu.

U Kulinovo vrijeme, naime, bosanski biskup postao je sufragan dubrovačkog nadbiskupa. Pritužbe koje slijede neposredno na ovaj događaj pružaju nam u znatnoj mjeri uvid u prilike u kojima se nalazila Bosna u času kada se prelamala njena sudbina. Iako se u ovoj prilici najviše raspravlja o pravovjernosti bosanske crkve, događaji izazvani njenim subordiniranjem Dubrovniku nose, ipak, prije svega, politički pečat.

I

Bosanski biskup bio je tokom XI i XII stoljeća uglavnom podložan splitskom nadbiskupu kao svom metropoliti. Izuzetno je ovaj odnos bio poremećen intervencijom dukljaskog vladara Bodina,¹⁾ ali je ta veza

¹⁾ Protupapa Klement III podigao je bulom od 8. januara 1089. Bar u čast nadbiskupije. U buli se, među sufraganima, spominje i bosanski biskup.

mogla trajati samo do njegove smrti oko 1101—1102. godine³). Status bosanske crkve u doba prevlasti Manojla Komnena, sedamdesetih godina XII stoljeća, nije nam poznat.

Podložnost splitskom nadbiskupu bila je prirodno opravdana tradicijom veza koje su se temeljile na rasporedu provincija u kasnom Rimskom Carstvu, pa i za vrijeme vladavine Istočnih Gota u našim krajevima. Pomutnju je mogla unijeti jedino promjena političke ravnoteže nakon ugarske infiltracije u Hrvatsku i Dalmaciju u prvim godinama XII stoljeća.

Iako teoretski banovina, dakle u nekom smislu pogranična marka, Bosna je, ipak, tokom XII stoljeća uspijevala da se odupre nadiranjju mađarskih kraljeva utoliko, što je, poštivajući formalno vazalstvo, zadržala relativnu slobodu. Mađarski kraljevi morali su, kako se čini, trpjeti ovakav odnos zbog neprilika na koje su nailazili u Hrvatskoj. Uključivanje Hrvatske u sistem vladanja arpadovskih kraljeva nailazilo je, naime, na izvjesne prepreke zbog prebrođavanja nekih, Mađarima stranih tradicija iz vremena narodnih vladara⁴), među kojima je došlo naročito do izražaja pomanjkanje osjećaja mađarskih kraljeva za duboko uvriježena municipalna prava starih gradova na Jadranu⁵).

Koloman i njegovi nasljednici nisu, dakle, u prvim decenijama vlasti u Hrvatskoj nalazili snage da bi protegnuli svoj autoritet i na Bosnu. Koliko su Beli II bile poznate prilike u zemlji govori i njegovo formalno proglašenje za kralja Rame (1137), jedne malo poznate brdske župe, pa i imenovanje sina Ladislava za bana⁶) Bosne, što je isto tako ostalo samo napisano slovo na pergamentu.

Labilan odnos između Bosne i Ugarske potrajao je sve do posljednje četvrtine XII stoljeća⁴). Ban Kulin nije se, kako izgleda, zadovoljio statusom vazala, makar i u atmosferi praktične nezavisnosti od mađarskog kralja, pa je on učinio nekoliko poteza koji nam otkrivaju njegove namjere u pravcu rješavanja ovog odnosa. To je izuzimanje bosanske crkve iz sufraganaata splitske metropolije, možda oko 1181, i sklapanje trgovačkog ugovora s Dubrovnikom 1189. godine.

Privredne mogućnosti Dubrovnika i Bosne pod konac XII stoljeća jedva su nam poznate u pojedinostima. Mi stoga u sklapanju spo-

³) K. Draganović, **Povijest Bosne i Hercegovine**, Sarajevo 1942, str. 714.

⁴) L. P., **Kršćani bosanske crkve**, Sarajevo 1953,

⁵) J. Déer, **Die dalmatinische Munizipalverfassung unter der ungarischen Herrschaft bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts**, *Ungarische Jahrbücher* 11, 1931, str. 377—387.

⁶) G. Fejér, **Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis**, sv. II, str. 88.

⁷) Nejasno je pitanje porijekla vlasti kod bosanskih banova. Oni su u početku bili možda imenovani od kralja, kao što je, na primjer, Ladislav 1137. i Borić u drugoj pol. XII stolj., pa možda i oni nepoznati banovi u XI stoljeću. No, već poslije Borića bosanske banove ne imenuje kralj, što znači da u zemlji postoji neko državotvorno tijelo koje vrši taj izbor. Ono možda djeluje na osnovi nekih starih tradicija. Banovi se biraju iz redova jednog roda koji nam je od XIII stolj. poznat pod imenom Kotromanići. Nije moguće ustanoviti da li je Stjepan Kotroman (1290—1314) bio rodočelnik Kotromanića na banskoj časti, ili je ovaj rod davao zemlji i ranije vladare.

menutog ugovora možemo samo nazirati Kulinove tendencije u glavnim potezima, a ni u kom slučaju analizirati njegove praktične efekte. Naša pažnja usredotočena je zato na posljedice što ih izaziva podvrgavanje bosanske crkve dubrovačkom metropoliti.

Nije nam poznato kako je došlo do ove promjene. Čini se da je Kulin u ovom slučaju iskoristio prisustvo ovlaštenog papinog legata 1181. godine, kod kojega se izborio za potčinjavanje bosanskog biskupa dubrovačkom nadbiskupu. Sam postupak mogli bismo rekonstruirati na sljedeći način: nakon III lateranskog crkvenog sabora 1179. godine, papa Aleksandar III poslao je pod konac 1180. godine delegata Tebalda u »Dalmaciju i svu Slavoniju« da sredi otvorene probleme i provede odluke Sabora na istočnoj obali Jadrana. U to doba upravo je prestala kratkotrajna hegemonija Biznata u ovim krajevima, zbog smrti cara Manojla Komnena.

Tebald je stigao u Split negdje u zimu 1180/1181. Za put u Bosnu nije se mogao odlučiti, možda zbog nepogodnog vremena. On zato vladaru Bosne šalje iz Splita poruku pape, uz napomenu da bi ovaj pismeno javio svoje eventualne želje. Odgovor bosanskog bana nije nam poznat, ali možemo pretpostaviti da je Kulin tom prilikom delegatu izrazio želju za izuzimanjem bosanske crkve ispod jurisdikcije splitskog nadbiskupa. To tim prije što je u Splitu toga doba došlo do razmirica u vezi sa postavljanjem novog nadbiskupa. Mađarski kralj, naime, insistirao je na svom kandidatu, po narodnosti Mađaru, dok su se Splićani, navikli na svoju gradsku samoupravu, borili za očuvanje davnih prava slobodnog izbora svog crkvenog predstojnika.

U takvim prilikama ban je kod legata mogao postići podlaganje bosanskog biskupa Dubrovniku. Tebald je, neposredno suočen sa stanjem u Splitu, lako i opravdano odobrio želju Kulina. Osim toga, on je za ove poslove bio ovlašten, pa je svoju odluku mogao i punopravno provesti. Na splitskom provincijalnom saboru 1. maja 1185. godine, naime, bosanski biskup ne nalazi se više među splitskim sufraganima. To izuzimanje se, dakle, moralo provesti negdje između vizitacije legata Tebalda i ovog splitskog sabora. Dokumeti iz nešto kasnijeg vremena, tj. iz 1187. i 1188. godine izričito spominju bosanskog biskupa kao dubrovačkog podložnika. U gradu sv. Vlaha će zbog obaveza pri posvećenju bosanskog biskupa 1195. godine doći čak i do spora između kanonika i ostalog klera.

Ovoj podložnosti nije se niko protivio, no da je bilo ljudi koji se s njom nisu složili, govore pritužbe koje se sa više strana podižu na bosansku crkvu, pa i na metropolita. Te pritužbe stižu od splitskog nadbiskupa, kao i dvojice kraljeva: mađarskog i dukljanskog. Zanimljiva je ona tužba koju papi upućuje »dukljanski« kralj Vukan Nemanjić.

Očito željan da učvrsti svoju vlast, Vukan je oko 1198. godine zamolio papu Inocenta III da pošalje legate koji bi reformirali crkveni život u barskoj nadbiskupiji. Molba je bila opravdana, pa je papa odgo-

7) Smičiklas, *Codex diplomaticus II*, str. 168—169.

vorio na ovu molbu pismom od 8. januara 1199.⁸⁾ godine i odašiljanjem legata koji je uskoro zatim održao sabor⁹⁾. Vukan kao da se nije zadovoljio takvim ishodom misije, jer se nakon sabora ponovno javlja papi pismom u kojem, međutim, između ostalog, optužuje bosanskog bana Kulina zbog hereze koja je ovladala u Bosni¹⁰⁾. Slučaj je, kako izvještava Vukan, bio već poznat i mađarskom kralju, koji je, istina, već intervenirao kod bana, ali su se ljudi u Bosni poslužili falsifikatima, pa im je omogućeno dalje djelovanje. Papa na ovo nije hitno reagirao, na što je Vukan potražio pomoć kod svog saveznika kralja Emerika. On je tako 1201—1202. godine za kratko vrijeme otjerao iz Raške svoga brata Stevana, i namjestio se za vladara. Emeriku je ovo poslužilo za proširenje vlastite titule novim dodatkom; **rex Rasciae**. Izgledalo je kao da je kralj otpočeo eru mađarske hegemonije na Balkanu, u vakuumu što ga izaziva osinavanje Latinskog Carstva u Carigradu, čiji su interesi bili usmjereni na Aziju, pa je tako Balkan ostao izvan domašaja nekog jačeg političkog centra.

Optužbe protiv bana Kulina stigle su, međutim, u Rim i od splitskog nadbiskupa. Teško je reći da li se bivši bosanski metropolita odlučio na ovaj korak zbog svoje vjerske revnosti, ili ga je na to naveo njegov svjetovni gospodar, kralj Emerik. Nadbiskupova tužba bila je efektivnija, jer papa Inocent III, svojim pismom od 11. oktobra 1200. godine, naređuje ugarskom kralju, kao deklariranom vrhovnom gospodaru Bosne da heretike protjera iz zemlje, a njihova dobra zaplijeni. Ne znamo kako je na to pismo reagirao Emerik. Vidimo tek da se Kulin na to izjašnjava spremnim da udovolji zahtjevu, pa da u Rim pošalje predstavnike bosanske crkve gdje bi se ispitala njihova pravovjernost¹¹⁾. Prijedlog je prihvaćen, pa je kao delegat pošao dubrovački nadbiskup Bernard, arhidiakon Marin i nekoliko članova bosanske crkve. Delegati su zamolili papu da u Bosnu pošalje svoga legata koji bi na licu mjesta ispitao prilike u zemlji i pravovjernost crkvenog naučavanja.

Papa Inocent III odobrio je prijedlog delegacije. Ovako povoljna ponuda nije se ni mogla odbiti. Slični heretici drugdje u Evropi nisu bili spremni ni za kakve pregovore. Katolička crkva bila je, naime, u to doba znatno pritiješnjena mnogim problemima na nekoliko frontova, a Bosna je bila tek jedno od žarišta u tom previranju. Nije na odmet da bacimo makar i letimičan pogled na ove događaje.

II.

Pokreti raznih nazora nicali su i razvijali su se u okvirima katoličke crkve već u XI, ali su se osobito naglo širili u XII stoljeću. To je i prisililo Kuriju da organizira tri sabora u Lateranu (1123, 1139. i 1179), a nešto kasnije i papu Lucija III da svojim dekretom od 4. novembra 1184. godine razgraniči pravovjerje od krivovjerja. No, sve te

⁸⁾ Smičiklas, *Codex diplomaticus II*, str. 312.

⁹⁾ Smičiklas, *Codex diplomaticus II*, str. 335.

¹⁰⁾ Smičiklas, *Codex diplomaticus II*, str. 33.

¹¹⁾ Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, str. 15.

akcije na suzbijanju krivovjerja nisu bile dovoljno sistematizirane, pa tako nije bilo ni znatnijih rezultata. Katolička crkva nije tada imala pravi osjećaj za doktrinarna nijansiranja. U većini slučajeva ona se spočitavala na formalnim razlozima. Tek je Inocent III (1198—1216) učinio u tom pogledu nešto veći, iako nepotpuni preokret. Za razliku od prethodnih papa koji su i sasvim naivne pokrete pojedinih skupina vjernika smatrali otpadništvom u herezu, Inocent III je u svakoj prilici nastojao da disidente bilo koje vrste skloni na saradnju sa Kurijom, odnosno matičnom crkvom. On je zbog toga »promicateljima inih oblika« vjerskog života, tako putujućim propovjednicima i »evangeličkim siromasima«, dakle praktično protivnicima hijerarhičnog ustrojstva crkve, omogućavao djelovanje, uz uvjet da se njihovo naučavanje ne kosi sa postojećim dogmama.¹²⁾ On je, dakle, prije svega, jasno odvajao nastojanja ka novom oblikovanju vjerskog života — pa makar i pod cijenu sasvim osebnih oblika rada — od naučavanja dogmi prema kojima nije dozvoljavao inačenje. Inocent III je tako odmah u početku pontifikata stupio u pregovore sa lombardijskim humilijatima, nakon što su ovi od ranijih papa, a naročito na Trećem lateranskom saboru 1179. godine, i u dekretu od 1184. godine, bili odbijeni, pa i žigosani kao heretici. U tome je i uspio, pa su 1201. godine humilijati uključeni u crkvu. Uzgred je rečeno, njih će kasnije apsorbirati franjevci.

Slična nastojanja prema Valdesu i njegovim istomišljenicima, međutim, nisu uspjela. Za razliku od humilijata koji su bili udruženi u neku vrstu samostana, valdenzi su bili putujući propovjednici bez stalnog boravišta i bez čvrste organizacije. Papini ljudi nisu ih, jednostavno, mogli obuhvatiti. Valdes se na saboru 1179. godine ponudio crkvi kao propovjednik apostolskog siromaštva, ali je u kratkom postupku, pred komisijom koja mu i inače nije bila naklonjena, odbijen. Nakanadna nastojanja pape Inocenta III kod biskupa grada Metz, 1199. godine, da se tamošnji valdenzi dobro ispituju, njihova nauka nepristrasno odvaži, pa se ti ljudi privole na zajedništvo, nisu, istina, urodila željenim plodom, ali dovoljno jasno pokazuju nazore ovog pape i njegov način djelovanja, koji se znatno razlikovao od prethodnika.

Iznimnu skupinu i pokret činili su »katolčki siromasi« kao ogranak valdenza koji se nakon velike dispute u Pamiersu, 1207. godine, već sljedeće godine povratio u redove katoličke crkve, zadržavajući svoj ordo. Primjera radi možemo spomenuti i putujuće propovjednike okupljene od Bernarda Prima i Wilhelma Arnaldi, koji su na svoju ruku 1210. zatražili priznanje Kunije, isto kao i Franjo iz Asiza, koji se iste godine, ili približno u sto vrijeme, pojavio kao »putujući siromah«. No, ovaj slučaj, zbog obimnosti građe, ne možemo ovdje analizirati, a ishod nam je dobro poznat.

Promatrano u cjelini, svi ovi pokreti bitno su se razlikovali od organizacije i naučavanja bosanske crkve. Oni su nastojali spontano, u pojedinim skupinama, kao reakcija na trijumfalizam hijerarhične crkve, a svoje vjerovanje osnivali su na Bibliji i djelima apostola. U dogmatском pogledu kod njih nije bilo velikih skretanja.

¹²⁾ H. Grundmann, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Darmstadt 1970, str. 70 i d.

No, na Zapadu je bilo i takvih pokreta koji su sa bosanskim hereticima bili srodni po učenju i običajima. To su katari i albigenzi u Francuskoj, te razne tajne »Chiese« u gradovima Lombardije.

III.

Već od ranog srednjeg vijeka javljaju se u zapadnoj Evropi pojedini ljudi, a možda i skupine, čije je naučavanje vuklo svoje korijenje još od kasnoantičkih gnostika¹³⁾. Njihova naučavanja kosila su se s teološkim postavkama katoličke crkve. U XI stoljeću oni se organiziraju kao posebna crkva pod nazivom katara. Šezdesetih godina XII stoljeća katari postaju brojniji, pa zbog toga glasniji i u svojim stavovima odlučniji. Godine 1167. sastaju se na velikom saboru u Saint-Félix-de-Caraman, na kome rekapituliraju stanje organizacije. Za nas je zanimljivo da se na tom saboru, očito s aluzijama na Apokalipsu, između »sedam Crkava Azije«, spominje i »Crkva Dalmacije«.

Katolička crkva nije tada još u mogućnosti da se energičnije suprotstavi ovom izazovu. Nju tišti sukob sa njemačkim carstvom, koji će potrajati sve do 1177. Papa Aleksandar III šalje zato (1178) svoga legata u centre katarskog pokreta, da bi ih privolio na podlaganje. Akcija ne postiže uspjeh. Katari su u sukobu sa lokalnim biskupima vrlo odbojni i nimalo skloni na kompromise. Godinu dana kasnije održava se, kako znamo, Treći lateranski sabor, na kome se nastoji riješiti pitanje vjerskih pokreta, dakako na manje elastičan način apriorističkim odbijanjima dijaloga sa inomišljenicima. Spomenuli smo već slučaj sa Valdesom. Nekoliko godina kasnije papa Lucije III izdaje već maločas spomenuti dekret o metodama za otkrivanje krivovjerja, i o postupku s hereticima. To je prvi dokument ove vrste na Zapadu. Tek tada je u katoličkoj crkvi decidirano objašnjen pojam hereze, način njenog otkrivanja i mjere za kažnjavanje prestupnika¹⁴⁾. Kuriozitetu radi treba naglasiti da će tek 1190. godine rimska Kurija biti u pojedinostima upoznata sa učenjem katara¹⁵⁾. Čini nam se neshvatljivim da je do toga vremena sud o pravovjerju ili krivovjerju bio *de facto* u rukama pojedinih biskupa u čijim su se dijezama javljali pokreti. No, i od tada će proći punih deset godina da bi Inocent III, odmah nakon svog izbora za papu, poslao u Francusku kardinala Ivana Colonna¹⁶⁾, da bi se vjerodostojno obavijestio o prilikama kod katara i albigenza. Rim, dakle, tek sada nastoji da i ovaj problem riješi na miran način. No, akcija sada već dolazi prekasno. Na pragu XIII stoljeća to je već bio uzaludan poduhvat: katari i albigenzi nisu bili obuzeti samo željom za propovijedanjem apostolskog siromaštva, nego su, više od toga, svoje naučavanje izgradili na teološkim koncepcijama stare antičke gnoze. Po tome su se oni bitno razlikovali

¹³⁾ U Francuskoj se »manihejski krivovjerci« spominju već u X stoljeću: vidi Gêrbert d'Aurillac, *Epistolae*, Nr. 180, Edit. Havet, str. 161 i d.

¹⁴⁾ I. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Venecija 1779—82, vol. XXII, str. 476 i d.; H. Grundmann, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Darmstadt 1970, str. 67.

¹⁵⁾ Arno Borst, *Die Katharer*, Stuttgart 1953, str. 117.

¹⁶⁾ H. Grundmann, *Die religiösen Bewegungen.*, str. 130.

od katoličke i pravoslavne crkve, od kojih ih nije — kao humilijate i valdenze — dijelio samo način života i stavovi prema uređenju crkve, nego **credo** koji se u samim temeljima razlikovao od onga što su ga propovijedale službene crkve.

Rat protiv katara otpočet će 1209. godine, a to znači u vrijeme kada će već i bosanska crkva početi svjesno nešto određenijim antikurijalnim putevima.

No, povratimo se prilikama u Bosni.

IV.

Događaji u zapadnoj Evropi, koliko god su ovdje naznačeni tek u najosnovnijim crtama, predočavaju nam prilike koje su u neku ruku uvjetovale atmosferu na dijecezanskom saboru na Bolinu (Bilinu) Polju dne 8. aprila 1203. godine. Jasno nam je da su zbivanja u Bosni u presudnim godinama između optužbi iz Ugarske, Duklje i Splita, oko 1199, i abjuracije 1203. godine, i pored toga što nam se može učiniti kao neka periferna pojava, zapravo jedan dio, svojevrstan usječaj iz evropske crkvene povijesti srednjeg vijeka.

Rekli smo da je na katarskom saboru u St.-Eélix-de-Caraman, između »sedam Crkava Azije« spomenuta i »Crkva Dalmacije«. Za ljude u Francuskoj toga doba »Dalmacija« nije bilo samo ono nekoliko gradova i otoka bizantskog temata (Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir i Zadar, te otoci Krk, Rab i Lošinj), nego područje u smislu stare rimske provincije istoga imena¹⁷⁾. Ne vidimo zato razloga da se spominjući heretičku »Crkvu Dalmacije« nije na karamanskom saboru mislilo upravo na Bosnu.

Sa Zadada, međutim, nije ni moglo doći do intervencije, jer će tek 1184. godine biti razgraničeno pravovjerje od krive nauke, a tek oko 1190. će biti Kurijska nešto podrobnije upoznata s heterodoksijom dualističkih katara. Optužbe protiv Bosne, možemo mirno reći, vremenski se zapravo poklapaju sa sličnim akcijama u ostaloj Evropi. Razlika je samo u tome što se mi upravo u tim godinama nalazimo u onom ključnom momentu bosanske prošlosti koji će odrediti budućnost zemlje za naredna tri stoljeća.

Znamo da je izborom pape Inocenta III, 1198. godine, u katoličkoj crkvi zavladao za izvjesno vrijeme vrlo pomirljiv duh u odnosu na razne vjerske pokrete. Zbog toga mi moramo u ovom svjetlu promatrati događaje koji se zbivaju u Bosni između 1199. i 1203. godine.

Za rimsku Kuriju mnogo je značio pomirljiv stav predstavnika bosanske crkve¹⁸⁾, za razliku od ratobornih sektaša u Francuskoj, Italiji i ostalim zemljama, koji su vrlo glasno i energično oponirali lokalnim biskupima, pa tako i crkvi u cjelini.

¹⁷⁾ D. Mandić, **Bogomilska crkva bosanskih krstjana**, Chicago 1962, str. 73.

¹⁸⁾ Vidi zaključke dijecezanskog sabora od 8. aprila 1203. god.

Ivan Kazamarski vrlo je dobro znao sa kime će u Bosni pregovarati. To se vidi iz njegovog pisma od 10. juna 1203. godine, pisanog iz Ugarske, u kojem javlja da je »obavio posao sa bivšim patarenima u Bosni«¹⁹⁾. On, dakle, nije bio polovično informiran, pa tako ni odredbe sabora na Bilinu Polju nisu tek površna igra riječi. Legat je, međutim, svjesno računao na vrijeme u kojem je posebnim, mirnim metodama bosansku crkvu trebalo otrgnuti iz vlastite tradicije, i uključiti u shemu katoličke crkve. Ne može se reći da bi kod Kulina i bosanskih crkvenih ljudi nedostajalo dobre volje za kompromis. Po svoj prilici su dva momenta bitno utjecala na pomirljiv stav bosanskih predstavnika. Jedan je što je naučavanje bosanske crkve moglo biti u zemlji uvriježeno od vrlo davnih vremena²⁰⁾, a drugi što se unutar crkvene organizacije nisu našli ljudi sa protivnim mišljenjima, što znači da se u bosanskoj crkvi nisu stvarali protivnički tabori. Popustljivost je ipak bila samo uvjetovana trenutkom. Politički pritisak na Bosnu iz Ugarske ipak je nalaagao oprez u vlastitim odlukama, a taj je vremenom doveo do odluke da se i pored prvobitno dobre volje, tokom XIII stoljeća nastavi put starim tradicijama. U uvijetima skolastički reformirane katoličke crkve to je značilo povratak u opoziciju. Takav vlastiti put vodio je u akefalnost i pojačanu privrženost gnostičkim idejama po kojima se bosanska crkva temeljito odvajala od katoličke.

Za razliku od ostale Evrope bosanska crkva bila je svojim učenjem jedinstvena dijeceza. Drugim riječima: ovdje u XII stoljeću nije bilo neke redovne katoličke hijerarhije, pored koje bi bujao pokret sektaša²¹⁾. Ona je, dakle, bila već kao institucija **in capite et in membris** heretična, očito po tradiciji iz ranijih stoljeća. Njeno naučavanje poznato nam je iz mnogih publikacija objavljenih u novije doba²²⁾, pa nema osobitog razloga to ovdje ponavljati. Manje razlike u nazorima pojedinih autora koji su se bavili problemom teoloških doktrina kod bosanskih »krstjana« uglavnom ne krnje **credo** bosanske crkve kao cjeline.

Kada prelistavamo tekstove u vezi sa saborom na Bilinu Polju, pitamo se kako je Ivan Kazamarski mogao javiti u Rim da je uspješno obavio poslove sa »bivšim patarenima« u Bosni, a bilinopoljski dokument izričito govori samo o reformi stege crkvenih ljudi. Kako je to već Kniewald²³⁾ zapazio, akt sa zaključcima sabora od 8. aprila 1203.

¹⁹⁾ Smičikals, **Codex diplomaticus III**, str. 36.

²⁰⁾ Đ. Basler, **Gnostički elementi u temeljima naučavanja Crkve bosanske**, Radovi Muzeja Grada Zenice III/1973, str. 267—276.

²¹⁾ Đ. Basler, **Bosanska crkva do 1203. godine**, Pregled LXIII/1973, sv. 2—3, str. 297—304; isti, **Gnostički elementi...**, Radovi Muzeja Grada Zenice III/1973, str. 267—276.

²²⁾ F. Rački, **Bogomili i Patareni**, Rad JA VII, VIII i X, Zagreb 1869—70; A. V. Solovjev, **Vjersko učenje bogumilske crkve**, Zagreb 1948; D. Kniewald, **Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima**, Rad JA 270; Zagreb 1949, str. 115—276; L. P. Krščani **bosanske crkve**, Sarajevo 1953; A. V. Solovjev, **Svjedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu**, Godišnjak Istoričkog društva Bosne i Hercegovine V/1953, str. 1—103; A. Borst, **Die Katharer**, Stuttgart 1953; D. Mandić, **Bogumilska crkva bosanskih krstjana**, Chicago 1962; D. Obolensky, **The Bogomils**, Cambridge 1948.

²³⁾ D. Kniewald, **Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima**, Rad JA 270, Zagreb 1949, str. 127—129.

godine sadrži u uvodu osnovne postavke naučavanja katoličke crkve, i to sa sasvim jasnom namjerom, jer potpisivanje tako koncipiranog teksta značilo je priznavanje osnovnih dogmi katoličke crkve, ostavljajući bosanskoj strani neke dopustive varijetete u praksi. Ivan Kazamarski nije namjerno poticao na odricanje od nečega što mu možda nije do u pojedinosti bilo poznato, jer su bosanski ezoterici čuvali svoju nauku kao tajnu samo za ljude koji su bili od »njihova zakona«²⁴). Rimska Kurija se 1190. godine domogla samo katarskog naučavanja, dok je crkva u Bosni mogla u nekim pojedinostima imati svoje, od katarata različito gledište. Uostalom, legat se nije mogao izložiti riziku da, nedovoljno upućen, možda izostavi neku stavku iz teološkog kompleksa bosanskih »krstjana«. Zbog toga je bilo jednostavnije predstavnike Bosne privo-
ljeti na prihvatanje katoličkih dogmi u cjelini. Možda je uputnije bilo ljude u Bosni privesti na crkvenu organizaciju, način života i odijevanja u smislu tadašnjih običaja katoličke crkve, dok se za rektifikaciju osnova vjere mogao kasnije pobrinuti »prelat« iz neke latinske škole, kojeg bi u Bosni izabrali za biskupa kao nasljednika tada već, po svojoj prilici, teško bolesnog »djeda«, koji je kratko nakon toga i preminuo.

Kasniji događaji će pokazati da je akcija Ivana Kazamarskog ipak ostala bez željenog rezultata. Za to ne bismo mogli okriviti ni njegovu prividnu popustljivost, a još manje bosanske crkvene ljude optužiti za vjerolomstvo. Slučaj je htio da su u vrlo kratkom roku poslije sabora umrli nosioci upravo one politike koja je dovela do njegovog sazivanja. Jedva dva mjeseca kasnije u Rim stiže vijest o smrti bosanskog »djeda«, a nešto kasnije gubi se s pozornice događaja i ban Kulin. Ugarski kralj bio je ionako protivnik bilinopoljskih zaključaka. On se nije mogao pomiriti sa praktičnim rezultatima Sabora, jer mu oni nisu donosili nikakvu političku prednost, zbog čega su nekoliko godina ranije potekle tužbe u Rim. Kralj, dakle, nije imao razloga da pomaže izvršenje odluka, jer mu u ovako neprikladnoj političkoj konstelaciji nije odgovaralo priklanjanje bosanske crkve zahtjevima Kurije. Za njega je bilo praktičnije bosansku crkvu zadržati u krivovjerju sve dotle dok se ne bi njemu otvorila mogućnost za intervenciju sa, prije svega, političkim efektima.

Događaji u narednim decenijama XIII stoljeća pokazali su da su planovi bana Kulina bili zacrtani na realnoj osnovi, makar je put do njihovog ostvarenja bio vrlo dug i stajao Bosnu mnogo žrtava.

DURO BASLER

THE BOSNIAN CHURCH DURING THE RULE OF BAN KULIN

R e s u m e

In the second half of the 12th. century, perhaps around the year 1181, the Bosnian church was excluded from the dominion of the metropolis of Split and was subordinated to Dubrovnik. This event is pre-

²⁴) Testament gosta Radina Butkovića iz 1466 govori o ljudima »našeg zakona« kada misli na pripadnike bosanske crkve.

scribed to the political activity of Ban Kulin directed towards the liberation of the country from vassal relation under the Hungarian King because the Archbishop of Split was at that time under the domination of the Hungarians. The change in the suzerainty was done legally, most probably by means of the decree of the Pope's legatus Tobaldo, who around 1180 or 1181 was in »Dalmatia and the whole Slavonic country«, in order to bring about the decision of the third Lateran assembly of 1179.

At the turn of the century (1199—1200) a lot of complaints about the heresy of the Bosnian church reached Rome. Ban Kulin rejected all the complaints and sent a delegation to Rome to justify the situation in the country. The Pope was asked to send a legatus to Bosnia to investigate the church's situation on his behalf.

The Pope's legatus Ivan de Casamaris arrived in Bosnia at the beginning of 1203 and on April 8th. held a diocesan assembly at Bolino (Bilino) Polje. In the records of the assembly was entered the orthodox credo and some disciplinary decisions concerning the common life of Bosnian ranks. It had already been decided that the Djeda (Grandfather), who was already fatally ill, should be succeeded by a prelate from the Latin school.

The legatus was aware of the heretic sermon and the altogether special organisation of the Bosnian church, but he preferred to maintain peaceful relations and work towards a gradual reformation of its status. He did this because the heretics in Bosnia were not some separate movement inside the regular church's organisation, but the whole of the church since ancient times had been observing these customs.

During the period which followed the decisions of the assembly were not put into practice. Soon after the assembly had convened Ban Kulin died, which caused the plan for solving the church's conditions to come to a halt. In the first half of the 13th. century the question of reform became a characteristic political problem because the pretensions of the Hungarian Kings became very pronounced. To protect itself from these pretensions the Bosnian church decided to be autocephalous, but this led to division in the organisation of the churches, the »orthodox« connected to the curia in Rome, and the »heretic« carrying on the traditions from the time before the assembly at Bolino Polje. In recent times this church has been called the Bogumil church.